

ETHNOGRAPHY

*Швидкий С.М.*¹

Лікувальні замовляння в етномедицині населення Слобідської України XIX – початку XX ст.

¹ *Швидкий Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, доцент, проректор із науково-педагогічної роботи, Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янск, Україна*

Анотація: На підставі етнографічних джерел у статті досліджується один із найбільш поширених магічних методів лікування населення Слобідської України XIX – початку XX ст. – замовляння, розглядається їх форма й образна система, зв'язок із віруваннями та обрядами українського етносу.

Ключові слова: замовляння, лікувальна магія, вірування, уявлення

У медичній культурі багатьох народів магічні методи лікування посідали вагоме місце. Магічні засоби застосовували паралельно з ліками рослинного, тваринного й мінерального походження, які взаємодоповнювали лікувальний ефект, а тому й досліджувати їх необхідно як один з компонентів народної медицини.

З усіх видів лікувальної магії, без сумніву, заслуговує на окрему увагу науковців вербальна, бо саме вона вважається найпоширенішою й найдавнішою в усіх слов'ян. За свідченням Б.О.Рибакі, замовляння своїм корінням сягають первіснообщинного ладу [21, с. 138]. Відомі ще шумерські, асиро-вавилонські, давньоіндійські, та давньоєгипетські замови-заклинання, разом з архаїчними міфами й ритуалами їх знаходять в Африці та Австралії, у сибірських народів. Магічні й заклинанні формули виявлено навіть на найпростіших піктограмах, що були поширені, зокрема, у північноамериканських індіанців та в Індонезії. Були спроби пов'язати з магією появу давньогерманських рунічних написів. Ці спроби піддавалися критиці, однак на користь такого припущення можуть свідчити не лише наявність серед рунічних текстів заклинань, а й етимологія [26, с. 517]. Дослідники підкреслюють зв'язок замовлянь з давніми міфами [24, с. 450-451], а також їх особливу роль як «найважливішого джерела для реконструкції основоположних координат міфопоетачного світу, зокрема хронотопу самого міфа (тобто властивого міфу способу засвоєння просторово-часової єдності)» [24, с. 451].

В українців, як зазначав Хв. Вовк, вона (вербальна магія – С.Ш.) так само «мала головну силу» [4, с. 186]. Підтвердженням цьому є численні етнографічні матеріали, зібрані науковцями у XIX – на початку XX ст., і тому не можемо погодитися з позицією тих українських і зарубіжних дослідників, які виокремлюють лікувальну магію в окремий тип емпіричної медицини, пов-

ністю протилежний «власне народній» традиційно-побутовій медицині

Більшість українських замовлянь, що дійшли до нас, являють собою явище тієї духовної епохи, коли людина вже переходила від усвідомлення всеєдності буття до усвідомлення власної індивідуальності і своєї унікальності як людини [31, с. 19]. Тексти замовлянь ілюструють одночасне обоження рослин і богів, а вихід з хаосу розуміють як вихід у світ, регульований богами, зазвичай добрими. Віра в те, що злі сили можуть обрати своєю жертвою не плем'я, а саме конкретну людину, та ще й таку, яка не порушувала своїми діями світового порядку, засвідчує, що людина вже вийшла із стадії повного підкорення себе племінній організації і звичаям. Саме у цей час, на думку В.Ятченка, й виникли українські замовляння [31, с. 20].

У найдавніших пластах автор замовляння відчував себе якщо ж не рівноправним, то співучасником у боротьбі зі злом з добрими світовими силами. Одухотворений цим, він викликає злі сили на двобій, у якому допомагав світовий порядок. Подібне спостерігаємо, коли знахар «бере в союзники» Ісуса, Бога, Матір Божу, які фактично виступають як втілення сил Добра: «Ішла Божія Мати золотим мостом, за нею Ісус Христос, да питається: «Куди Ти йдеш?» А вона каже: «Іду до народженого, молитвенного, хрещеного. – пристріту одмовляти. Пристріт, пристріти, уїд, уїдище визиваю тебе, викликаю тебе, висилаю тебе, вимовляю тебе, тут тобі не бути, червоної крові не пити, жовтої кости не їсти, рабу Божому (ім'я) народженому, молитвенному, хрещеному, не пудити. – Іди собі на пуці, та на нетри, та на сухі ліси, на степи далекі, де люди не ходять, де собаки не брешуть, де півні не співають, куди людський голос не заходить» [3, с. 6].

Зовсім іншу позицію, інший спосіб світосприйняття й дії репрезентують пізніші замовляння й заклинання. Істотно, такі замовляння

транспоновані у молитву, під час якої людина просить (не закликає) Бога змилюватись і допомогти. Головною дійовою особою виступає вже не людина, а Бог, який за власною волею може допомогти чи відмовити людині, яка із посередника перетворюється лише на прохача: «Земле земська, водо річкова, а на Землі світ, а в світі люди, великі й малі. Допоможи, Господи, ангела достать – забрать слід раби Божої (ім'я). Стиши, Господи, Землю й Небо, да стиши в моєму тілі й душі мій біль. Миколо Угодничку, донеси молитву мою до Бога» [31, с. 20].

Адресоване до них прохання нерідко висловлюється у формі жорсткої вимоги або заборони, і цим виразно імперативним характером замовляння відрізняються від християнських молитв, що з'явилися значно пізніше замовлянь як жанру і, очевидно, на їх основі. Російський дослідник М.Харузін зазначав, що населення у своєму звертанні до духів, що населяють природу, різко розмежовує молитву і замовляння, яке називається просто «слова». Останнє має обов'язкову силу: замовляння, вимовлене без помилок, зобов'язує до виконання чи невиконання певних дій дух, якого замовляння стосується. Молитва має лише прохальне значення [27, с. 178].

Подібні замовляння окреслюють іншу конфігурацію розуміння природи, людини, світу, а також причин, мотивів і наслідків світових процесів. Отже, й первинний текст замовлянь, що певною мірою змінював, поступово повністю втрачає своє смислове навантаження, перетворюється на рудимент у власному, хоча зовсім видозмінену вигляді [31, с. 21].

Низка замовлянь, призначених впливати на явища природи, поповнила у XIX ст. пастуший репертуар, який окремими рисами наближався до дитячого фольклору. Водночас чимало замовлянь, пов'язаних із господарським життям, виконували діти, тобто вони так само увійшли до складу дитячого фольклору. Короткі форми (прислів'я та приказки), насамперед контекстуальні, є невіддільними від мовленнєвої діяльності фольклорні одиниці, поза розмовною чи розповідною ситуацією вони зустрічаються рідко. Частина пісенних і розповідних жанрів (як і згадування) перебувала в тісному зв'язку з народним віруванням та звичаями і стала самостійною лише із занепадом обрядової складової. Замовляння зберегли тісний зв'язок з магічною дією, а також з народним календарем і взагалі з народним віруванням у більшості випадків до недавнього часу. Деякі фольклорні жанри не мають генетичного зв'язку з обрядовістю. Вони можуть виникати, поширюватися завдяки їх загальнонародському змісту, асоціаціям, які вони породжують, злободенності подій, актуальності тощо. До та-

ких фольклорних жанрів відносять ліричні пісні, частина розповідної творчості.

Сукупність замовлянь за формою, змістом і функцією різноманітна. Вона містить у собі давні релігійні уявлення, які належним чином не документовано. Межа між трудовими піснями й замовляннями настільки нечітка, що відрізнити їх одне від одного іноді важко.

Замовляння мають чимало спільного й з релігійними переказами, легендами, казками. Сам поетичний текст тяжіє до легенд, замовляння можуть бути лише частиною релігійних переказів. Магічні короткі форми мають спільне і з приказками та прислів'ями; подібну структуру й лексику мають окремі короткі прокляття й магічні молитви. Ще потрібно зважати на поетичні тексти інших жанрів фольклору, що з певної причини виступають у позиції замовлянь із відповідною атрибутикою й віруваннями. Контактують замовляння також з канонічною церковною літературою та її народними трансформаціями.

Замовляння тісно пов'язані з народним віруванням і звичаями. Такий зв'язок з позапоетичними чинниками залишив поза увагою їх дослідження у фольклористиці останніх п'ятдесяти років, коли аналіз зосереджувався, насамперед, на народній творчості, як поетичної й естетичної цінності. Існують й інші причини: замовляння дуже гетерогенні за своєю формою, вони мають чимало таких універсальних особливих складових, які сприймаються як традиції, притаманні іншим етносам.

Вірування й обряди, як і замовляння, тяжіють до народних оповідань, народних пісень, коротких форм, тобто таких жанрів фольклору, які мають різноманітні загальні й перехідні форми. Місце замовлянь серед цих жанрів визначити іноді складно. Частина замовлянь схожа на пісні як за формою, так і за змістом; у них помітні спільні структурні прийоми, мотиви й поетичні образи. У народних оповіданнях замовляння являють собою один з архітектонічних прийомів. Разом з іншими короткими формами й поетичними засобами вони сприяють створенню цілісного оповідання. Завдання замовлянь у переказах полягає у визначенні й посередництві магічної функції. Вони підтримують асоціативно сюжет релігійного оповідання, а також виконують розважальну й інші функції, що залежить від викладу й мети оповідання.

Народні оповідання й замовляння мають ще одну спільну рису: замовляння, засновані на легендах, подібні до казок, що базуються на легендах, а також і духовного репертуару оповідань.

Замовляння мають багато спільного з короткими формулами, насамперед, у формальній

структурі, різняться ж вони ситуацією уживання і функцією.

На розвиток фольклорного жанру впливають культурна орієнтація і зміни життя, які спричиняють до змін в обрядах і віруваннях. Відповідні зміни в народному віруванні, а тому й у фольклорі так само були викликані (дуже схематично) такими чинниками: особливе ставлення до природи як до процесу, заснованого на анімістичному світосприйнятті, за принципом «як ти мені, так я тобі» антропоцентричною орієнтацією. Цьому сприяли швидкі зміни в соціальному й економічному житті. Як наслідок, у ставленні до природи спостерігається зосередження на егоцентризмі: заради власної користі дозволено майже все.

Зміни в господарському житті супроводжувалися змінами в обрядах, відповідно звужувалася й змінювалася сфера функціонування замовлянь. З середини XIX ст. в періодиці й літературі панувало презирливе ставлення до будь-якої магії, народного вірування й народної медицини. Із зміною обрядів звужувався рівень використання замовлянь. Часто вони забувалися до того, як зникав сам обряд. Причину вбачаємо у новому світогляді й припиненні постійності традицій.

Отже, замовляння є фольклорним жанром, який має контакт з іншими класичними фольклорними жанрами й текстуально самотійну частину, що зберегла генетичні зв'язки з віруваннями й обрядами.

У XIX – початку XX ст. численні замовляння були активною складовою народної традиції населення Слобідської України. Обмежена група лікувальних замовлянь і замовляння, пов'язані з господарським життям, виявилися доволі мобільними і збереглися в активному використанні довше за інші жанри усної народної традиції, що мають магичну функцію. Соціально-культурні й економічні чинники загальмували подальший розвиток цього фольклорного жанру (замовляльний репертуар дегенерував і почав зникати до другої половини XIX ст. – початку активного збирання фольклору). Як елемент архаїчної духовної культури замовляння посідають окреме місце серед інших фольклорних жанрів. Замовляння за формою досить різноманітні, причому ці різні форми сформувалися упродовж тривалого періоду. Замовляння як фольклорний жанр перебував у динамічному процесі розвитку: поповнювався новими формальними прийомами й окремими типами, які поширювалися чи, навпаки, забувалися. Щодо конкретних підвидів, то так само відбито динамічні риси: частина раніше сформованих замовлянь зникла, змінила функцію чи опинилася на периферії. Замість них і одночасно з ними спостерігаємо формування нових

видів. Замовляння, що набули широкого вжитку, зазнали змін від різнобічного розвитку до занепаду.

За давніми світоглядними уявленнями народу замовляння втрачало силу, коли щось забувається чи змінюється в давно усталених формулах. На жаль, такі формули знахарі переказували дуже неохоче [4, с. 186]. Як зазначав В. Бабенко, не всі знахарі погоджувалися проголошувати під запис свої шептання, щоб не втратити своєї чудодійної сили лікування [2, с. 134]. Завдяки саме такій ознаці як усталеність формули чимало замовлянь збереглося у своїй первісній формі. Замовляння, як ми вже зазначали, своєрідний і, за багатьма ознаками, архаїчний фольклорний жанр. Функції замовлянь суто прагматичні, утилітарні – засновані на вірі в силу магичної дії проголошеного слова, їх промовляли з метою досягти того чи того конкретного результату:вилікувати хворого, домогтися взаємності в коханні, викликати дощ, відвернути град тощо. Відомий французький вчений, етнограф і соціолог Клод Леві-Строс зазначав: «Немає підстав сумніватися в дієвості деяких магичних засобів. Але очевидно й те, що дієвість магії потребує віри в себе, і вона постає в трьох аспектах, які взаємно доповнюються: передусім віра чаклуна у дієвість своїх прийомів, віра хворого, якого він лікує, або жертви, яку переслідує, в могутність чаклуна і, нарешті, довіра й вимоги колективної думки, котра постійно формує щось на зразок гравітаційного поля, всередині якого визначаються й складаються взаємини між чаклуном і тими, проти кого він чаклує» [187, с. 158].

У багатьох замовляннях Української Слобожанщини XIX – початку XX ст. виразно виступають елементи давніх язичеських вірувань, відгомін тих далеких часів, коли людина одухотворювала природу, поклонялась їй, зверталась за допомогою до небесних світил, води, землі – як сил, здатних протидіяти лихові, хворобам, зцілити недугу.

За функціями замовляння можуть розглядатися, про що ми вже зазначали вище, як язичницькі молитви. Здебільшого в них є звертання до потойбічних добрих або злих сил, до небесних світил, різних явищ і предметів. Звертання до стихій, світил, природи, що оточує людину досить звичне для народної традиції. Місяць і зорі користувалися особливою повагою, пошаною у слобожан. У народній традиції вони завжди викликали і жах, і благоговіння, з ними було пов'язано й багато подій у житті людини. Повсякчас до них зверталися при лікуванні хвороб.

При зціленні багатьох недуг зверталися до місяця. Особливою прихильністю у слобожан користувався молодий місяць. Саме він

вселяв надію у зцілення туберкульозу, зубного болю, ревматизму та інших захворювань: «Молодиче, молодиче, чи був ти в старого, чи болять зуби у мертвого? Як у мертвого не болять, то так і у (ім'я) не боліли і не щеміли, і закам'яніли» [10, с. 37]. Вважалося, що поява на небі молодика автоматично підсилює магічну силу слова [8, с. 29]. У давнину наші предки святкували народження нового місяця, про що сказано в «Стоглаві»: «...Еже есть первый день коегождо месяца, паче же марта месяца празднование велие торжественно сотворяю ще [...] вжигания огнища на новые месяцы...» [22, с. 266].

М. Новикова стверджує, що «особливе значення у замовляннях має зв'язок місяця із світом мертвим. У язичницькому космосі мертві – не «поза світом», а в «іншому світі» стосовно живих, неперехідної границі між світами тут немає» [17, с. 201]. Періоди народження нового місяця вважались періодами активізації нечистої сили. Саме вночі демонічні персонажі діють під світловою егідою місяця. Для них місяць – це те ж саме, що сонце для живих. Місяць – світило потойбіччя. А тому й активізація демонічних сил відбувається залежно від положення місяця на небі, а особливо на «молодика», коли вони святкують народження свого світила. Так, за народними повір'ями «кожного нового місяця потопельники припливають до того місця, де хто потонув, і купаються при сьйві місяця» [29, Кн.1, с. 209]. Саме в цей час не радили ходити близько біля води [19, с. 62], так як активізуються відьми, бо «як місяць в серп, то чарівниці йдуть на границі» [18, с. 47]. Українці вважали, що «кожного нового місяця сходять си упирі і відьми на свій сейм» [5, Т.2, с. 105]. Існувало повір'я, що положення місяця на небі могло впливати й на зовнішній вигляд міфологічного персонажу. У підтвердження цього російський дослідник С.В. Максимов повідомляв, що ніколи не помираючі, при народженні нового місяця водяники й самі виглядають молодшими, а на старому місяці перетворюються на дідуганів [14, с. 321].

Аби позбутися зубного болю слобожани звертались до місяця. Зцілення могло відбутися лише тоді, коли він був «молодим»: «Молодий молодиче! Тобі в сповні, мені в здоров'ї. – Єсть у нас три царі: один небесний, другой – земний, а третій – у лісі. – Як зйдуця вони землі межувать, тоді в народженого, молитвеного (ім'я) зуби заболять» [3, с. 2], «Молодиче, молодиче, чи був ти в старого, чи болять зуби у мертвого? Як у мертвого не болять, то так і у (ім'я) не боліли і не щеміли, і закам'яніли» [10, с. 37], «Місяць на небі, риба в воді, медвідь в лісі, комарь на криші. Як сії четири братії вмісті сойдутся, тоді у молитвеного, хрещеного раба Божого (імя) будуть зу-

би боліти. Нехай вони заніміють, закаменіють, затвердіють на віки віків» [3, с. 2].

Подібні вірування в животворну силу місяця зафіксовані в інших регіонах України. На Львівщині до нього зверталися з проханням про здоров'я: «Місяце на нове, нам на здорове, ворогам на без голове» [23, с. 54], «Місяць на небі, заїць у дебрі, а струг у воді. Коли всі вони втрюх зйдуться, то аби тоді мала моці хороба лише», «Молодиче-молодиче, поздоровляю тебе з нове, а мені щастя і здоров'я» [23, с. 74]. «Твої ріжки вгору, а мені здоров'я в руки й ноги» [20, с. 233]. Українці Житомирщини вважали: «Щоб гроші були – побачиш молодика, побрязкай в кишені, а ще й поплюй на копійку, та й у кишеню, щоб зав'язувалося, як в'яжеться місяць, щоб гроші зав'язувались, прибували...» [12, с. 4]. У ці дні намагалися не ходити з порожнім гаманцем – бо весь місяць порожнім буде [28, с. 145]. Інші народи так само зверталися до молодика. Так, населення Мінської губернії у молодика просило здоров'я й достатку: «Маладзичок младый, рог залатый, дай нам способ и раду до жицця, сабе на прыбыток, а нам – на спасенне» [300, с. 191], вони вірили, що на молодика гроші в борг не можна ні давати, ні брати [16, с. 219].

Місяць – магічна астральна сила, повновладний «князь» нічного світу. У деяких замовляннях проявляється його царственість: «Місяцю молодий! Було вас три царі: одін царь земной, другой – небесний, третій – водяной...» [3, с. 2].

У замовляннях слобожани місяць називають Володимиром, Аврамом, Адамом – узвичаєними для народної словесності поетичними порівняннями: «Місяцю-Адаме, ім'я тобі Авраме! Дай тіла на ті кості; а як не даси, то прийми моці!» [15, с. 31], «Молодий ти місяць, Володимирь...» [10, с. 861], «Місяце Адаме! Був на тім світі...» [10, с. 192].

У ієрархічній системі небесних світил особливе місце відводили зорі. Звертаючись до зорі, найчастіше просили забрати безсоння й дати сон: «Заря зарніца, красная дівиця: заря раня, заря пізня, возьми мої крикливці і мої сонливці, понеси у чисте поле, у темні ліса. Там вам не гуляти і розкошувати, новорожденному, хрищенному і молитвянному младенцю (ім'я) спати» [10, с. 492]. «Во імя Оця і Сина, і Святого Духа амінь. Не я помогаю, сам Господь помогає. Заря, зарніца, красная дівиця: заря раня, заря пізня, возьми мої крикливці і сонливці, понеси у чисте поле, у темні ліса. Там вам не гуляти і розкошувати, новонародженому, хрещеному і молитвенному младенцю (ім'я) спати» [10, с. 492].

Вода з найдавніших часів мала неабияке місце в лікувальній магії. Це зумовлено тією роллю,

яку вона відіграла в житті народу, її реальними властивостями, наскрізь суперечливими. По-перше, цілюща, животворна сила, основа всього живого на землі, по-друге – грізна, руйнівна стихія. Але основне її призначення вбачали у зціленні хворого, а тому вона часто фігурує в текстах замовлянь, наприклад: «Вода бігуча, вода котюча і вода Йорданська береги потопила і луги поломила, народженому, молитвяному, хрещеному (ім'я) уроки отходила, а уроки водяні, вітряні і прорізні. Во віки віков. Амінь» [10, с. 35], «Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш ти, вода явлена, і луги, берега і середину! Очищай ти, вода явлена, народженого від призору продуманого, погаданого, зустрічного, водяного, вітряного, жіноцького, парубоцького, дівоцького!» [25, с. 56].

Позитивне начало в замовляннях має й земля. Вона – один із значних елементів просторового коду замовлянь. А. Ветухов приводить лікувальну формулу, яка генетично виникла з обряду каяття землі: «Вибач мені матінко земля, в чому згрішив; - каже людина, нахилиючись до землі й випрямляючись таким чином від вивиху» [3, с. 96]. «Здоров земля Титяно, а вода Оляно! Благослови мене, Господи, водиці набрати рабу Божому...» [10, с. 193]

Звертання до тварин притаманні усім слов'янським традиціям. Зазвичай замовляння промовляють, коли побачать журавля, упіймають рака, крота, коли приходять до курника, реально присутні ті персонажі, до яких звертається хворий чи знахар. Щобвилікувати безсоння («нішниця», «мишниця») у дітей, ввечері їх несли до курника і звертались до курей. Звертання до цих домашніх птахів, на нашу думку, пов'язане із їх фізіологічною особливістю – до курника вони заходили ще до сутінок, тобто вони раніше за всіх тварин «лягали спати». Отже, людська спостережливість створила відповідний ореол навколо птахів-цілителів: «Чорні кури, білі кури, зозулясті кури і семенисті і сідласті, возьміте криклиця, плаксивця, і подумані, і погадані, і помислені, наслані, переслані, і сонцеві, і дощеві, і вітряні, тут тобі не стояти, щирого серця не тоншити, жовтої кости не ломити, піди собі де гілля неділя, де гуси не ходять, де людський глас не заходе. Кури, куриці, візьміть от хрещеной, молитвеной (ім'я нішниця)» [10, с. 36]. «Добрий вечір кури! Прийшли до вас с криклицями-плаксивцями, с нішницями, с бізсонницями... Дайте нам сон зо всіх 4-х сторон. Рабу Божому (такому-то). Ночу півням співати, а дитяти спати» [2, с. 140]. При лікуванні пліснявки звертались до свиней: «Вацю, свині, до корита, жаби до болота, а пліснявки з рота» [10, с. 191].

Хворі на лихоманку намагалися віддати її раку: «Пливи, раче, за водою, бери тряско за собою» [6, с. 79].

При лікуванні зубного болю звертались до хробака, який, за народними уявленнями, точить зуб, наприклад: «У неділю рано ішли люде до церкви, а з церкви – додому, випадайте, черві, до долу» [9, с. 15].

У багатьох замовляннях слобожани звертались безпосередньо до хвороби: «Бишиха, бишище, болячка, болячище, Нежить, нежитище!» [10, с. 36], «Лишай, лишай! З лайном змішай; на сучці присне, а цуцик злиже» [10, с. 861], «Каженка, каженка, пойді ти до води, кого встретиш, того і нападі» [3, с. 1], «Пристрит, пристритище, уйд, уйдище...» [3, с. 6], «Сояшниця, соняшниця...» [2, с. 135], «Уроки, урочища...» [2, с. 137], «Гризь, гризь, подумана, погадана...» [25, с. 87]. Іноді звертались не до хвороби, а до хворого органу, частини тіла, до крові, яку не можуть зупинити: «Крово, кровю! Що тому чоловікові буде, що в неділю стружку струже? – Оте й тобі буде, як не перестанеш» [25, с. 34].

Провідними персонажами, які допомагали подолати недуги виступали Бог, Божа Матір, християнські святі. Це підтверджує тезу про значний вплив на них християнства. У замовляннях існує усталений порядок переліку цих образів залежно від ієрархічного становища. Важливіші й вагоміші постаті із них згадуються раніше: «Господи, поможи от крові шептати...» [10, с. 35], «Господи, милостивий, довготерпеливий, многомилостивий» [2, с. 186], «Присвятая Богородиця, великая помозица, св. Миколай угодник, скорий поморник, святі апостоли, станьте на помочи. Київські, Охтирські, Печерські, Святогорські, св. Митрофан Вороніжський, великий помозику. Матерь Божа двохручна, трехручна, помозите, благословите од усякой болізни, от уроків. Ви вроки, урочища, витряні, водяні, супротивні, спитині, ззидині, мужицькі, хлоп'ячі й дівчачі, тут вам ни стояти, щирого серця ни тоншити, жовтої кости ни ломити, червоної крові ни пити. Христами забиваю, молитвами викликаю, визнаю с твоїх плечей, с твоїх рук, с твоїх ніг, с твоїх пальців, с твоїх семи десяти су ставців, с твоєї голови. Ідіть собі, вроки, врочиці, на очерета, на болота, на гнилі колоди, де й вітер не заходе, де й півні не співають, де й огні ни горять, ладани не курять, християнський глас не заходе. І во віки віків. Амінь» [10, с. 35].

Велика група текстів містить звертання до міфологічних персонажів, які, за народними уявленнями, викликають у дітей плач, безсоння: «Криклиця, плаксивця денні, ношні і полуношні! Ідіть ви за димами за буйними віт-

рами, відкіль сонце не сходить і людський глас не доходить» [2, с. 135], «Ви крикливці, ви плаксивці, підіть у верх, а на мою дитину пішли, Господи, сон да дрімоти», після проголошення тексту замовляння дитину несли «під верх» (під димову трубу), струшуючи її головою вниз» [3, с. 3]. Адресоване до них прохання нерідко висловлюється у формі жорсткої вимоги або заборони, і цим виразно імперативним характером замовляння відрізняються від християнських молитв, що з'явилися значно пізніше замовлянь як жанру і, очевидно, на їх основі. М.Харузін зазначав, що населення у своєму звертанні до духів, які населяють природу, різко розмежовує молитву і замовляння, яке називається просто «слова». Останнє має обов'язкову силу: замовляння, вимовлене без помилок, зобов'язує до виконання чи невиконання певних дій дух, якого замовляння стосується. Молитва має лише прохальне значення [27, с. 178].

Для замовлянь характерна діалогічність, яка дає змогу відобразити не лише сам процес зцілення від певної хвороби, а й усіх учасників цього дійства: «Ішла Божія Мати золотим мостом, за нею Ісус Христос, да питається: «Куди Ти йдеш?» А вона каже: «Іду до народженого, молитвенного, хрещеного. – пристріту одмовляти». – Пристріт, пристрітище, уїд, уїдище визиваю тебе, викликаю тебе, висилаю тебе, вимовляю тебе, тут тобі не бути, червоної крові не пити, жовтої кости не їсти, рабу Божому (ім'я) народженому, молитвенному, хрещеному, не пудити. – Іди собі на пуші, та на нетри, та на сухі ліси, на степи далекі, де люди не ходять, де собаки не брешуть, де півні не співають, куди людський голос не заходить [3, с. 6], «Місяце Адаме! Був на тім світі? – Був. – Бачив мертвих людей? –

Бачив. В їх зуби болять? – Не болять. – Так щоб і в раба божого не боліли, не щиміли, а як у каміні стриміли...» [10, с. 192].

Щоб забезпечити, захистити людину від хвороби, у замовляннях іноді створюються ситуації, які лише у нереальному світі зможуть реалізуватися: «Місяць на небі, риба в воді, медвідь в лісі, комарь на криші. Як сії чотири братії вмісті сойдуться, тоді у молитвенного, хрещеного раба Божого (ім'я) будуть зуби боліти. Нехай вони заніміють, закаменіють, затвердіють на віки віків» [3, с. 2], «Звір у полі, камінь у морі, а місяць на небі [...] Коли ці три брати зійдуться, тоді у новорожденного, хрещеного (ім'я) зуби болітимуть» [10, с. 37].

Важливого значення надавалося часу зціленні хвороб. Найкращою порою вважали передсвітанковий час. Вірили також, що вода на світанку має цілющі властивості, тому в цей час йшли до водоймищ купатися [7, с. 158]. Селяни Куп'янського повіту купалися до схід сонця, або під час водоосвячення [10, с. 173]. «До схід сонця» у слободі Нікольській Старобільського повіту лікували сухоти [10, с. 191]. Українці вважали, що на світанку зростають цілющі властивості трав: «Йде чарівниці рано і збирайи до схід сонцьї звілья і збирай росу» [11, арк. 34]. Вважалося, що народитися на світанку – значить забезпечити собі від народження щасливе та довге життя. У той же час в інших народів існувало повір'я, що народження на заході сонця не обіцяє дитині нічого доброго в житті [1, Т.1, с. 205].

Підсумовуючи сказане, зазначимо, що цей вид магії в системі народної медицини слобожан посідав значне місце. У більшості текстів замовлянь відображено народні уявлення про хвороби та методи їх лікування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Афанасьев А.Н. Поэтические воззрения славян на природу / Александр Николаевич Афанасьев. – СПб., 1865 – 1868. Т. 1 – 3. – Т.1. – 411 с.; Т.2. – 396 с.; Т.3. – 414 с.
2. Бабенко В.А. Этнографический очерк народного быта Екатеринославского края / Бабенко В.А. – Екатеринославль: Типография Губернского Земства, 1905. – 144 с.
3. Ветухов А.В. Из этнографических материалов по Харьковской губернии / Алексей Васильевич Ветухов. – Харьков: Тип. Печатное дело, 1905. – 7 с.
4. Вовк Хв. Студії з української етнології та антропології / Федір Кіндратович Вовк. – Київ: Мистецтво, 1995. – 336с.
5. Гнатюк В.М. Знадоби до української демонології. Т. 1-2. // Етнографічний збірник. – Т.33-34. – Львів, 1912. – 461 с.
6. Даль В.И. О повериях, суевериях и прерассудках русского народа / Владимир Иванович Даль. – СПб. Издательство «Литера», 1996. – 480 с.
7. Ефименко П. Материалы по этнографии русского населения Архангельской губ. // Известия ИЮЛЕ-АЭ. – М., 1878. – 287 с.
8. Забылин М. Русский народ: его обычаи, обряды, предания, суеверия, поэзия / Михаил Иванович Забылин. – М., 1880. – 495 с.
9. Зеленин Д.К. Табу слов у народов Восточной Европы и Северной Азии. Запреты в домашней жизни / Дмитрий Константинович Зеленин. – М., 1929. – 166 с.
10. Иванов В.В. Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии. Очерки по этнографии края. – Харьков: Издание Харьковского Губернского Статистического Комитета, 1898. – Т.1. – 1012 с.
11. «Йеден пастух пас воли». Вірування. Записано різними особами в Західних областях України (1897-

- 1912 pp.). – Ф.28 – 3. В.М. Гнатюк. – Од. зб. 143. – 277 арк.
12. Кравченко В. Звичаї в с. Забрідді та по деяких інших недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині / Василь Григорович Кравченко. – Житомир, 1920. – 160с.
13. Леві-Строс, Клод. Структурна антропологія / Пер. з фр. З.Борисюк. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
14. Максимов С.В. Куль хлеба. Нечистая, неведомая, крестная сила / Сергей Васильевич Максимов. – СПб., 1873. – 670 с.
15. Максимович М. Дні та місяці українського селянина / Упоряд., пер. з рос. В. Гнатюка. – К.: Обереги, 2002. – 189 с.
16. Никифоровский Н.Я. Простонародные приметы и поверья, обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах, собранные в Витебской Белоруссии / Николай Яковлевич Никифоровский. – Витебск, 1897. – 308с.
17. Новикова М. П. Коментар // Українські замовляння. – К.: Дніпро, 1993. – С.199 – 305.
18. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Матвій Терентійович Номис. – СПб., 1864. – 304с.
19. Парсамов С.С. Демонология водной стихии. «Хозяева воды в фольклоре» / Сергей Суменович Парсамов. – Кировоград: Издательство КГПИ, 1995. – 395с.
20. Полісся України. Матеріали історико-етнографічного дослідження. – В.1. Київське Полісся. – Львів: Інститут народознавства НАНУ, 1997. – 358с.
21. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Борис Александрович Рыбаков. – М.: Наука, 1987. – 782с.
22. Стоглав. – СПб., 1863. – 312с.
23. «Там на горі кінь турецький». Пісні, новели, легенди, народна медицина, вірування. Записано А. Веретельником на Львівщині (1901 – 1902 pp.). – Ф.28 – 3. В.М. Гнатюк. – Од. зб. 167. – 126 арк.
24. Топоров В.Н. Заговоры и мифы // Мифы народов мира. Энциклопедия: в 2-х т. / Гл. ред. С. А. Токарев. – М.: Сов. Энциклопедия, 1992. – Т.1. – С.450.
25. Українські чари / Упоряд. О.М.Таланчук. – К.: Либідь, 1994. – 96с.
26. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента АН СССР О.Н.Трубачева / Под редакцией и с предисловием проф. Б.А.Ларина. Издание второе, стереотипное в 4 томах. – М.: Прогресс, 1987. – Т.3. – 832с.
27. Харузин Н.Н. Из материалов, собранных среди крестьян Пудожского уезда Олонецкой губернии // Даль В.И. О поверьях, суевериях и предрассудках русского народа. – СПб. Издательство «Литера», 1996. – 480с. – С.172 – 207.
28. Холмщина і Підляшшя: Історико-етнографічне дослідження / Відпов. Редактор В. Борисенко. – К.: Родовід, 1997. – 384с.
29. Чубинський П. Мудрість віків: (Укр. Народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2 кн.: - К.: Мистецтво, 1995. – Кн. 1. – 224 с., Кн. 2. – 224с.
30. Янчук Н. По Минской губ. (Заметки из поездки 1886 г.) // Сборник сведений для изучения быта крестьянского населения России. – В.1. – М., 1889. – С.180 – 221.
31. Ятченко В. Замовляння та їх значення для вивчення ментальності українців // Народна творчість та етнографія. – 1996, №1. – С. 15 – 21.

Shvydkyi S.

Treatment spells in the ethnomedicine of the Slobidska Ukraine' population of the XIX – the beginning of the XX century

Abstract: One of the most widespread magical methods of treating of the Slobidska Ukraine population of the XIX – the beginning of the XX century, namely spell, is considered in the article on the basis of the study of the ethnographical sources. The form and image system, the connection with beliefs and rituals of the Ukrainian ethnos are also investigated.

Keywords: spell, magic treatment, beliefs, imagination.

Швядкый С.Н.

Лечебные заговоры в этномедицине населения Слободской Украины XIX – начало XX ст.

Аннотация: На основании этнографических источников в статье исследуется один из наиболее распространенных видов магических методов лечения населения Слободской Украины XIX – начало XX ст. – заговоры, рассматриваются их форма и образная система, связь с верованиями и обрядами украинского этноса.

Ключевые слова: заговоры, лечебная магия, верования, представления.